

Werkzame elementen van interventies in databanken en erkenningstraject

Machteld Zwikker (NJI)
Djoeke van Dale (RIVM)
Martijn Bool (Movisie)
Noor Willemsen (KCSport)

Namens het Samenwerkingsverband Erkenning van Interventies¹

Oktober 2019

¹ Het Samenwerkingsverband Erkenning van Interventies wordt gevormd door het Nederlands Jeugdinstituut/NJi, RIVM/Centrum Gezond Leven, Movisie, Kenniscentrum Sport, Vilans en het Nederlands Centrum Jeugdgezondheid/NCJ.

Inleiding

Uit de evaluatie van het erkenningstraject voor interventies in 2017² bleek dat professionals het belangrijk vinden om meer kennis te hebben over de werkzame elementen van interventies. De bij het erkenningstraject betrokken kennisinstituten erkennen dat kennis over werkzame elementen van belang is voor de praktijk. Echter, veel van deze kennis is nog in ontwikkeling, zoals de terminologie en definities, de wijze waarop we kunnen vaststellen of iets al dan niet een werkzaam element is en wanneer en hoe werkzame elementen effectief kunnen worden ingezet bij hulp en ondersteuning. Ook zijn er verschillen tussen sectoren en kennisinstituten wat betreft de stand van kennis en de heersende inzichten over elementen. Het doel van deze korte notitie is daarom om inzicht te geven in:

1. de terminologie die de verschillende instituten hanteren,
2. de mogelijkheden van de toepassing van werkzame elementen en
3. de verschillen en overeenkomsten tussen de sectoren en kennisinstituten in de terminologie en toepassing.

Kennis over werkzame elementen is nauw verbonden met de erkende interventies in de verschillende databanken. De kennisinstituten in het Samenwerkingsverband Erkenning Interventies streven er dan ook naar om de kennis en informatie over werkzame elementen sterker te verbinden met de informatie vanuit de databanken met erkende interventies. Maar net als de inhoud zal ook de wijze waarop de kennisinstituten dit gaan doen steeds toegesneden zijn op de betreffende sector en daarom per instituut verschillen.

Begrippen en toepassingen

Wat zijn werkzame elementen en wat kunnen we ermee? Meerdere kennisorganisaties in het Samenwerkingsverband Erkenning van Interventies werken, veelal samen met partners uit de eigen sector, aan de ontwikkeling van een werkbaar kader voor werkzame elementen. In al deze kaders worden definities geformuleerd en toepassingen voorgesteld. Op punten verschillen deze definities en toepassingen van elkaar, net als overigens in de literatuur over elementen het geval is. In de Engelstalige literatuur wordt onder meer gesproken over 'core elements/components', 'essential elements /components', 'common elements /components' en 'behavior change techniques' (Barth e.a., 2014, Michie e.a., 2013, Kok e.a., 2015). In de Nederlandse literatuur komen we begrippen tegen als werkzame elementen, werkzame factoren, werkzame principes en kernelementen (Van Yperen e.a., 2015, Wartna e.a., 2012, Kuiper e.a., 2013, Blijham e.a., 2012, Veerman & Bodden, 2018; gebaseerd op Cloostermans & Van Dale, 2016)³. Maar niet alleen de terminologie is verschillend. Doordat de denkkaders over wat werkt in evidence based practice, en dan met name in effectieve interventies, steeds weer net anders van opzet zijn, zijn er in de literatuur in de afgelopen tien jaar vele verschillende soorten elementen en principes onderscheiden, elk met zijn eigen definitie.

Een belangrijk onderscheid is te maken tussen zgn. algemeen werkzame elementen, de elementen die bijdragen aan effectief handelen bij elke vraag of probleem zoals het betrekken van de doelgroep bij de ontwikkeling of de juiste 'klik' tussen uitvoerder en doelgroep, en de specifiek werkzame elementen, de elementen die bijdragen aan effectief handelen bij een specifieke vraag of probleem, zoals het aanleren van de juiste fysieke oefeningen voor bijv. valpreventie of de passende oefeningen

² Samenwerkingsverband Erkenning van Interventies. Evaluatie Erkenning van Interventies (2017). Intern rapport.

³ Dale D. van en Cloostermans, L. (2016). Definitie en kader werkzame elementen. Bilthoven, RIVM.

voor emotieregulatie. In de volgende paragrafen hebben we het vooral over specifieke elementen van interventies, die gericht zijn op een specifiek thema of probleem.

De kennisinstituten die samenwerken in het erkenningstraject voor interventies hebben tot nu toe ieder voor zich gekozen voor de volgende terminologie en definities.

Het **RIVM** (Cloostermans en Van Dale, 2016) kiest voor de term werkzame elementen en definieert deze als: *die onderdelen van een interventie die ervoor zorgen dat die specifieke interventie de gewenste uitwerking heeft – d.i. gestelde (sub)doelen worden gehaald en dragen bij aan een verbetering/oplossing van het probleem/vraagstuk. Werkzame elementen zijn gekoppeld aan de gekozen doelen van de interventie, moeten aansluiten bij de doelgroep en moeten bijdragen aan een goede uitvoering van de interventie. Een (goede) combinatie van werkzame [elementen] maakt de interventie effectief (Wartna e.a., 2012).* Zij onderscheiden daarbij *inhoudelijke elementen*, die voortkomen uit theorie en/of onderzoek en *praktische elementen*, de uitvoeringsaspecten die betrekking hebben op de context van de interventie, maar evenzeer bijdragen aan de effectiviteit (bijv. kosten, training, passend in de setting). Het RIVM maakt daarnaast onderscheid tussen a) specifiek werkzame elementen voor een thema of doelgroep/aanpak/interventiesoort en b) specifiek werkzame elementen van een enkele interventie. Die laatste worden de *kernelementen* van de interventie genoemd.

Een uitwerking van de eerste soort is het **Wat werkt dossier gecombineerde leefstijlinterventie**. Een voorbeeld van de tweede soort is de beschrijving van de werkzame (kern)elementen van een specifieke interventie in het werkblad van elke erkende interventie in het Loket Gezond Leven (bijvoorbeeld het **werkblad Zicht op evenwicht**).

Het **Nederlands Jeugdinstituut/NJi** werkt samen met zeven consortia van onderzoeks- en praktijkinstellingen aan de implementatie van de kennis over werkzame elementen voor zeven verschillende problemen en hulpvragen waar de consortia momenteel onderzoek naar doen. Binnen deze samenwerking is gekozen voor de term kernelementen als overkoepelend begrip. Een kernelement wordt hier gedefinieerd als: *een benoembare en in concrete stappen uitgewerkte verzameling samenhangende [professionele] gedragingen met een bepaald doel, die een in de tijd te begrenzen eenheid vormen (Veerman & Bodden, 2018⁴).* Het is dus een dynamisch geheel dat nadrukkelijk een proces bevat. Een kernelement kan zowel een (bewezen) werkzaam element zijn als een potentieel werkzaam element: een element dat mogelijk bijdraagt aan het bereiken van het doel, maar waarover de evidentie nog beperkt is.

Spanjaard e.a. (2015)⁵ onderscheidden eerder al voor interventies uit de jeugdsector:

1. Inhoudelijke elementen (technieken of strategieën die een professional kan uitvoeren om een doel te bereiken)(vgl. practice elements),
2. Structuurelementen (alles wat de structuur van een interventie definieert, zoals fasering en duur)(vgl. program elements) en
3. Contextuele elementen (de randvoorwaarden -zoals kosten, training, etc.- en typering -zoals setting, doelgroep, etc.).

Een voorbeeld van toepasbare kennis over werkzame elementen vanuit de consortia is de **beslisboom in de werkkaarten van de Richtlijn Ernstige Gedragsproblemen** (te downloaden op <http://richtlijnenjeugdhulp.nl/ernstige-gedragsproblemen>).

Eerder al maakte het NJi de **overzichten van Wat Werkt** (in bredere zin) voor ruim 30 problemen, werkwijzen en doelgroepen (zie <https://www.nji.nl/nl/Databank/Databank-Wat-werkt>). Deze overzichten zijn tussen 2016 en 2019 up-to-date gemaakt.

⁴ Jan Willem Veerman & Denise Bodden (2017). Uitwerking van suggesties om werkzame elementen te definiëren. Interne notitie.

⁵ Spanjaard, H.J.M., Veerman, J.W. & Yperen, T.A. van (2015). De kern van effectieve jeugdhulp. Van erkende interventies naar werkzame elementen. *Orthopedagogiek: Onderzoek en Praktijk*, 54 (10), 441-455.

Het **Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (NCJ)** neemt deel aan het consortium Vroeg Preventieve Interventies Kindermishandeling en is gevraagd mee te denken met het consortium Effectiviteit Psychosociale Interventies Jeugd. Het NCJ gebruikt het begrip werkzame elementen, omdat volgens het NCJ niet één item bepalend is, maar juist de samenhang en het proces. Belangrijk daarbij is ook de kwaliteit van de professional, waaronder de mogelijkheid om een ondersteunende relatie aan te gaan. Kwaliteitsbeheer van het NCJ bij interventies houdt in dat interventies geüpdatet worden i.v.m. ontwikkelingen in tijd, of aangepast worden voor (andere) doelgroepen. Bij vernieuwingen en aanpassingen worden altijd de werkzame elementen en hun onderlinge samenhang in de processen als uitgangspunt gehanteerd.

Movisie kiest voor de term werkzame mechanismen als kernbegrip, om het proceskarakter van (het werk in) de sector weer te geven en om de professionals een perspectief tot handelen te bieden (Bool, Felten en Rensen, 2019)⁶. Werkzame mechanismen zijn *die processen die ertoe leiden of er aan bijdragen dat een gewenst effect optreedt*. Ze zijn verklarend: ze geven een antwoord op de vraag waarom en hoe een bepaalde aanpak werkt. Voor zowel de uitvoering in de praktijk als voor de verantwoording van beleid is het van belang om een werkzaam mechanisme concreet te omschrijven en te expliciteren hoe dit toe te passen, bij wie en onder welke omstandigheden. Daarbij is het vakmanschap van de professionals van groot belang.

Binnen de werkzame mechanismen bevinden zich de losse onderdelen die, in verbinding met elkaar, een mechanisme (proces) in gang kunnen zetten. Het zijn de (bewust, doelgerichte) handelwijzen, technieken of maatregelen, de acties van de professionals.

In de visie van Movisie wijzen werkzame elementen op bepaalde ‘kenmerken’ en niet op een proces van verandering. Het verschil tussen een werkzaam mechanisme en een werkzaam element daarin is dat een werkzaam element een belangrijk aspect of kenmerk is waar je op een bepaalde manier een effect mee kunt bereiken. Het effect kan pas worden bereikt wanneer bekend is op welke manier er mee omgegaan kan worden. Een werkzaam element krijgt pas vorm wanneer het onderdeel wordt van een werkzaam mechanisme. Een voorbeeld van een uitwerking is het overzicht van **Wat werkt bij de aanpak van het verminderen van discriminatie**⁷.

Kenniscentrum Sport hanteert weer de term werkzame elementen en definieert deze als: *bouwstenen voor interventies, gericht op een specifiek thema/problematiek, die een positieve invloed hebben op de doelgroep. De werkzaamheid van deze elementen is afhankelijk van context en implementatie. Bij implementatie gaat het hier om commitment (draagvlak bij opdrachtgevers en samenwerkingspartijen) en duurzaamheid van de interventie/aanpak*. Ook Kenniscentrum Sport onderscheidt binnen de werkzame elementen de algemeen werkzame elementen (werkzaam in alle sport- en beweeginterventies) en specifieke werkzame elementen (werkzaam voor specifieke doelgroepen of problematiek). Kenniscentrum Sport heeft bijvoorbeeld de **werkzame elementen in sport- en beweeginterventies gericht op het behouden van jeugd met een lage SES** uitgewerkt.

Gemeenschappelijke uitgangspunten

Zoals gezegd, de terminologie, definities en toepassingen tussen de sectoren en kennisinstellingen van het erkenningstraject verschillen op punten van elkaar. Er zijn echter ook een paar belangrijke gemeenschappelijke uitgangspunten:

1. Binnen alle betrokken sectoren en instellingen wordt de meerwaarde erkend van kennis over werkzame elementen of mechanismen. Hier gaan we in de paragraaf hieronder nader op in.

⁶ Bool, M., Felten, H., Rensen, P. (2019). Wat verandert. De waarde van werkzame mechanismen voor de praktijk van sociaal werk. Utrecht: Movisie.

⁷ Bron: www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2019-01/watwerktbij-verminderen-discriminatie-rapport.pdf

2. Werkzame elementen of mechanismen zijn niet statisch, er is altijd sprake van een proces en de combinatie van elementen die met elkaar zorgen voor het effect.
3. Veronderstelde werkzame elementen (gebaseerd op theorie en praktijkervaring) van interventies zijn, naast bewezen werkzame elementen, ook waardevol.
4. Het gaat erom transparant te zijn over hoe vastgesteld is dat iets een werkzaam element is; dit kan op basis van een combinatie van verschillende bronnen:
 - a. Wetenschappelijke onderzoek (theorie/empirie)
 - b. Effectieve interventies
 - c. Expertise van professionals
 - d. Ervaringen van cliënten, gezinnen en burgers.
4. De werkzaamheid van elementen is afhankelijk van de toepassing; er dienen dan ook altijd randvoorwaarden en aanwijzingen voor toepassing beschikbaar te zijn. De erkende interventies waar de elementen uit afkomstig zijn kunnen hierbij als voorbeeld en inspiratie dienen.

Meerwaarde van kennis over werkzame elementen

Het Samenwerkingsverband Erkenning van Interventies ziet de meerwaarde van kennis over werkzame elementen (of mechanismen) als volgt:

1. Het vaststellen van werkzame elementen is kennisontwikkeling op basis van erkende interventies.
2. Kennis over werkzame elementen geeft inzicht in wat behouden moet blijven als je een interventie aanpast.
3. Kennis over werkzame elementen geeft inzicht in hoe je (delen van) interventies passend kunt inzetten⁸.
4. Kennis over werkzame elementen draagt bij aan een verbeterde bruikbaarheid van kennis over wat werkt.

Ad 1. Inzicht in werkzame elementen helpt ons beter te begrijpen waarom en hoe bepaalde interventies werkzaam zijn. Door inzicht in de werkzame onderdelen van een interventie kunnen we interventies vergelijken en de werkzaamheid van interventies verbeteren.

Ad 2. Professionals willen een bestaande interventie soms aanpassen omdat de doelgroep of uitvoering ervan niet helemaal passend is bij de situatie die voorhanden is. Zo is bijvoorbeeld de erkende interventie 'Zicht op evenwicht' aangepast voor migranten. De kern van de interventie (werkzame elementen) is daarbij hetzelfde gebleven maar de 'verpakking' is veranderd. Er worden andere voorbeelden gebruikt, er is een cursusleider die de eigen taal spreekt en is de interventie is over het geheel minder talig gemaakt.

Ad 3. In de jeugdhulp vragen professionals om meer praktische, toepasbare kennis over elementen naast kennis over toepassing van interventies. Deze kennis draagt er aan bij dat meer dan met interventies alleen, toegepast kan worden wat, wanneer, bij wie passend is. Overigens kunnen elementen of mechanismen daarbij zelden op zichzelf, in isolatie worden uitgevoerd om een hoofddoel te bereiken, ze raken vrijwel altijd aan subdoelen. Uitvoering van één element leidt in de regel niet tot oplossing van een probleem of risico als geheel. Het wat, wanneer en bij wie is deels te beschrijven (en beschreven) in richtlijnen, maar hierbij is ook professionele kennis en vakmanschap van belang. Daarnaast is monitoring een belangrijk instrument bij het inzetten van elementen. Al met

⁸ Over de toepassing van werkzame elementen op deze wijze zullen consortia van ZonMw op het gebied van jeugd de komende jaren naar verwachting meer inzicht geven.

al dient het inzetten van elementen altijd uitsluitend weloverwogen en met beleid te gebeuren, met gebruikmaking van de best beschikbare kennis.

Ad 4. De praktische informatie over Wat Werkt op de websites van de verschillende instituten biedt een snel overzicht van de belangrijkste werkzame elementen voor een thema of doelgroep. De ontwikkelaars en eigenaren kunnen toetsen wat er nog ontbreekt in hun eigen interventie. Gemeenten of organisaties kunnen nagaan welke elementen nog ontbreken in het bestaande aanbod.

Kennis in ontwikkeling

Er is de laatste jaren steeds meer aandacht voor werkzame elementen of principes. Er is echter nog weinig onderzoek gedaan naar werkzame elementen van interventies en hoe werkzame elementen bijdragen aan evidence based werken in de praktijk. ZonMw is op het gebied van zorg voor jeugd (Programma Effectief werken in de jeugdsector) een aantal jaren geleden gestart met de eerder genoemde consortia waarin het onderzoek zich richt op praktische toepasbare kennis over werkzame elementen die naast erkende interventies door professionals gebruikt kunnen worden. Dit wordt voor zes verschillende thema's uitgezocht. Komend jaar lopen deze programma's af en in de jaren daarna wordt in samenwerking met het NJi én met de praktijk deze kennis verspreid.

Dit jaar starten er bij het preventieprogramma van ZonMw ook drie consortia met onderzoek naar werkzame elementen voor de thema's preventie van overgewicht, roken en alcoholgebruik. Ook op deze onderwerpen zal de komende jaren dus meer kennis over (de toepassing) van werkzame elementen komen. De kennisinstituten werken nauw samen met ZonMw in beide programma's en consortia en dragen er actief aan bij dat de kennis die uit deze consortia voortkomt via verschillende websites en kanalen bij de professionals terechtkomt.

Tot slot

Dit document is de stand van zaken anno 2019. Naarmate er meer onderzoek gedaan wordt en professionals / gemeenten meer ervaring opdoen met werkzame elementen komt er meer kennis beschikbaar. De kennisinstituten zullen deze kennis in hun producten en databanken verwerken maar ook in dit document. De ambitie is om over vier jaar dit document te actualiseren en wellicht is de tijd dan rijp voor een gezamenlijke definitie en uitwerking.